राजस्थान बोर्ड परीक्षा 2019-20
10वीं कक्षा
तृतीय भाषा-संस्कृतम्
मॉडल पेपर-पंचम

समय : 3.15 घंटे **(पूर्णांक : 80)**

परीक्षार्थियों के लिये सामान्य निर्देश :-

1. परीक्षार्थिभिः सर्वप्रथमं स्वप्रश्नपत्रे निर्धारितस्थाने नामांकः अनिवार्यतो लेखनीयः।
2. सर्वे प्रश्नाः अनिवार्याः।
3. सर्वेषां प्रश्नानामुत्तराणि उत्तरपुस्तिकायामेव लेखनीयानि।
4. एकस्य प्रश्नस्य सर्वेषां खण्डानामुत्तराणि एकत्र एव लेखनीयानि।
5. सर्वेषां प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृत-माध्यमेन एव लेखनीयानि।

1. अधोलिखितस्य गद्यांशस्य सप्रसंगं हिन्दीभाषया अनुवादं करोतु- 5

महाराजस्य सूरजमल्लस्य जन्म वसन्तपञ्चम्याम् (13 फेब्रवरी-दिने) 1707 तमे ईस्वीयवर्षे अभवत्। स हि महाराजस्य बदनसिंहस्य ज्येष्ठपुत्रः तस्योत्तराधिकारी चासीत्। सूरजमल्लस्य अपरम् एकं नाम सुजानसिंहः इत्यासीत्। अष्टादश-शताब्दस्य भारतस्य नायकेषु अन्यतमः आसीत् सूरजमल्लः। तस्य जनिः तदा अभूत् यदा भारतदेशस्य राजनीतिः अत्यन्तं दोलायमाना आसीत्, भारतं च विध्वंसक-शक्तीनां बाहुपाशे सर्वथा निबद्धम् आसीत्। नादिरशाहः, अहमदशाहः अब्दाली इत्येताभ्यां पापिभ्याम् उत्तर-भारते महता प्रमाणेन नरवधाः गोवधाश्च क्रियन्ते सम, तीर्थानि मन्दिराणि च विध्वस्तानि क्रियन्ते स्म। भारतं लुण्ठितुम् आगच्छतः बाह्याक्रमणकारिणः निरोद्धुं न कोऽपि शासकः सज्जः आसीत्।

उत्तरम् :

प्रसंग- प्रस्तुत गद्यांश हमारी पाठ्य-पुस्तक 'स्पन्दना' के 'महाराजः सूरजमल्लः विजयते' शीर्षक पाठ से उद्धृत है। इस अंश में भरतपुर के महाराजा सूरजमल्ल का जन्म-परिचय एवं तत्कालीन राजाओं में उनके वैशिष्ट्य का वर्णन किया गया है।

हिन्दी अनुवाद- महाराज सूरजमल्ल का जन्म वसन्त पंचमी (13 फरवरी के दिन) सन् 1707 ई. वर्ष में हुआ था। वह महाराज बदनसिंह के बड़े पुत्र और उत्तराधिकारी थे। सूरजमल्ल का एक दूसरा नाम सुजानसिंह था। अठारहवीं शताब्दी के भारत के नेताओं में सूरजमल्ल प्रमुख थे। उनका जन्म तब हुआ था, जब भारत देश की राजनीति डोलती हुई (अस्थिर) थी और भारत विनाशकारी शक्तियों की भुजाओं के बंधन में जकड़ा हुआ था। नादिरशाह, अहमदशाह अब्दाली जैसे पापियों के द्वारा उत्तर-भारत में अत्यधिक मात्रा में मानव-वध और गायों का वध किया जा रहा था, तीर्थ और मन्दिरों का विनाश किया जा रहा था। भारत को लूटने के लिए आये हुए बाहरी आक्रमणकारियों को रोकने के लिए कोई भी शासक तैयार नहीं था।

अथवा

1. अधोलिखितस्य गद्यांशस्य सप्रसंगं हिन्दीभाषया अनुवादं करोतु- 5

स्वामिनो जीवनं सर्वपन्थसद्भावस्य निदर्शनमस्ति। अयं हि जाट-जातौ जातः परं सिक्खगुरोः नानकदेवस्य पुत्रेण श्रीचन्देन प्रवर्तिते उदासी-सम्प्रदाये दीक्षितः। गुरुग्रन्थस्योत्तमः पाठी अभूत्। एकादशवार्षिक-साधनया 700 पृष्ठात्मकस्य सिक्खेतिहासस्य लेखनं कारितवान्। विभाजनकालीने हिंसाचारे क्षतानां मुस्लिमबन्धूनां चिकित्सा कारिता। सिक्ख-विश्नोई-नामधारी-दशनामी-आर्यसमाजी-जैनद्याचार्याणां सम्मानने कार्यक्रमाः आयोजिताः। 'जाट-विद्यालयः', 'संगरिया' इत्यस्य नाम परीवर्त्य 'ग्रामोत्थान-विद्यापीठ' इत्यकरोत्।

स्वामीकेशवानन्दस्य प्रकल्पान् द्रष्टुं सरछोटूरामः, के. एम. पणिक्करः, राजर्षिपुरुषोत्तमदास-टण्डनः, भूदान-प्रणेता विनोबा भावे, पं. जवाहरलालः नेहरू, श्रीमती इन्दिरा गांधी, बाबू जगजीवनरामः, श्रीलालबहादुरः शास्त्री, राजा महेन्द्र प्रतापः, महाराजा शार्दूलसिंहः, महाराजा करणीसिंहः, मोहनलालः सुखाड़िया, बरकतुल्ला खाँ, डॉ. वासुदेवशरणः अग्रवालः, नैके चान्ये भारतीयाः वैदेशिकाश्च विद्वांसः, शिक्षाविदः, राजनीतिविदः, धर्माचार्याश्च यथावसरं संगरिया-विद्यापीठे समायाताः। शिक्षायां, महिला-कल्याणे, दलितोत्थाने च लग्नः स्वामीजी द्विवारं (सन् 1952-1964) संसदः सदस्यः (राज्यसभा) अवर्तत।

उत्तरम् :

प्रसंग- प्रस्तुत गद्यांश हमारी पाठ्य-पुस्तक 'स्पन्दना' के 'कर्मयोगी स्वामी केशवानन्दः' शीर्षक पाठ से उद्धृत है। इसमें स्वामी केशवानन्द के प्रेरणास्पद जीवन एवं कार्यों का वर्णन किया गया है।

हिन्दी अनुवाद- स्वामीजी का जीवन सभी पन्थों के सद्भाव का उदाहरण है। यह जाट-जाति में उत्पन्न हुआ, किन्तु सिक्खों के गुरु नानकदेव के पुत्र श्रीचन्द द्वारा स्थापित उदासी-सम्प्रदाय में दीक्षित हुआ। गुरुग्रन्थ का श्रेष्ठ पाठक बना। ग्यारह वर्षों की साधना से 700 पृष्ठों में सिक्खों के इतिहास-लेखन का कार्य किया। विभाजन के

सभी विद्यार्थियों से निवेदन है कि RBSE के सॉल्वड मॉडल पेपर/डेस्क वर्क प्राप्त करने के लिए 9460377092 को अपनी क्लास के व्हाट्सएप्प ग्रुप में एड करें। आपकी क्लास के व्हाट्सएप्प ग्रुप में पेपर भेज दिए जाएंगे।

समय हिंसा होने पर घायल मुस्लिम भाइयों की चिकित्सा कराई। सिक्ख, विश्नोई, नामधारी, दशनामी, आर्यसमाजी, जैन आदि आचार्यों के सम्मान में कार्यक्रम आयोजित किये। 'जाट विद्यालय, संगरिया' का नाम बदलकर 'ग्रामोत्थान-विद्यापीठ' किया।

स्वामी केशवानन्द के कार्यों को देखने के लिए सर छोटूराम, के.एम. पणिक्कर, राजर्षि पुरुषोत्तमदास टण्डन, भूदान-प्रणेता विनोबा भावे, पं. जवाहरलाल नेहरू, श्रीमती इन्दिरा गाँधी, बाबू जगजीवनराम, श्री लालबहादुर शास्त्री, राजा महेन्द्र प्रताप, महाराजा शार्दूलसिंह, महाराजा करणीसिंह, मोहनलाल सुखाड़िया, बरकतुल्ला खाँ, डॉ. वासुदेवशरण अग्रवाल और अन्य अनेक भारतीय और विदेशी विद्वान्, शिक्षाविद्, राजनीतिविद् (राजनेता) एवं धर्माचार्य यथावसर संगरिया विद्यापीठ में आये। शिक्षा में, महिला-कल्याण में और दलितों के उत्थान में संलग्न स्वामीजी दो बार (सन् 1952-1964) संसद-सदस्य (राज्यसभा के) रहे।

2. अधोलिखितस्य पद्यांशस्य सप्रसंगं हिन्दीभाषया अनुवादं करोतु- 5

कं संजघान कृष्णः, का शीतलवाहिनी गङ्गा।
के दारपोषणरताः कं बलवन्तं न बाधते शीतम्।।

उत्तरम् :

प्रसंग- प्रस्तुत श्लोक हमारी पाठ्य-पुस्तक 'स्पन्दना' के 'वाक्केलिः' शीर्षक पाठ से उद्धृत है। इस श्लोक में एक पहेली है, जिसमें सभङ्ग श्लेष अलंकार के चमत्कार से इसके प्रश्नों में ही उत्तर है-

हिन्दी अनुवाद- प्रस्तुत पहेली में सभङ्ग श्लेष अलंकार का चमत्कार है, इसके द्वारा प्रश्न में ही उसका उत्तर है। यथा-

	प्रश्न	उत्तर
1	कृष्ण ने किसको मारा?	कंस को।
2.	शीतल नदी गंगा कौनसी है?	काशी में बहने वाली नदी।
3.	पत्नियों के भरण-पोषण में लगे हुए कौन हैं?	किसान।
4.	किस बलवान् को शीत पीड़ित नहीं करती?	कम्बलयुक्त व्यक्ति को।

अथवा

2. अधोलिखितस्य पद्यांशस्य सप्रसंगं हिन्दीभाषया अनुवादं करोतु- 5

मनसा सततं स्मरणीयम्
वचसा सततं वदनीयम्
लोकहितं मम करणीयम्।।

उत्तरम् :

प्रसंग- प्रस्तुत पद्यांश हमारी पाठ्य-पुस्तक 'स्पन्दना' के 'लोकहितं मम करणीयम्' शीर्षक पाठ से उद्धृत है। इस पद्य में कवि मन, वचन एवं कर्म से सदैव लोक-कल्याण की भावना की प्रेरणा देते हुए कहता है कि-

हिन्दी-अनुवाद- मनुष्य को हमेशा मन के द्वारा (यही) स्मरण करना चाहिए, वाणी से (यही) निरंतर बोलना चाहिए कि मुझे हमेशा लोक-कल्याण करना चाहिए।

3. अधोलिखितस्य पद्यांशस्य सप्रसंगं संस्कृतव्याख्यां करोतु- 4

विद्या शस्त्रं च शास्त्रं च द्वे विद्ये प्रतिपत्तये।
शस्त्रेण रक्षिते राष्ट्रे शास्त्रचर्चा प्रवर्तते।।

उत्तरम् :

प्रसङ्गः- प्रस्तुतपद्यम् अस्माकं पाठ्यपुस्तकस्य 'स्पन्दनायाः स्वराष्ट्र-गौरवम्' इति शीर्षकपाठाद् उद्धृतम्। अस्मिन् पद्ये शस्त्रविद्यायाः शास्त्रविद्यायाश्च आवश्यकतां प्रतिपादयन् कथयति यत्-

संस्कृत-व्याख्या- संसारे शस्त्रविद्या तथा च शास्त्रविद्या इति विद्याद्वयमेव ज्ञानाय भवतः। यदा शस्त्रविद्यया राष्ट्रं सुरक्षितं भवति, तदैव शास्त्रविद्यायाः चर्चा करणीया। अर्थात् सर्वप्रथमं राष्ट्रस्य सुरक्षा भवेत्,तदनन्तरं शास्त्रज्ञानाय प्रसारः स्यात्।

विशेषः- प्रस्तुतश्लोके शास्त्राणामध्ययनात् पूर्वं राष्ट्ररक्षणस्य आवश्यकता प्रतिपादिता। अस्माकं प्रथमकर्त्तव्यं राष्ट्ररक्षणमेव भवेत्।

अथवा

3. अधोलिखितस्य पद्यांशस्य सप्रसंगं संस्कृतव्याख्यां करोतु- 4

शोकाराति-परित्राणं प्रीतिविस्रम्भभाजनम्।
केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्यक्षरद्वयम्।।

उत्तरम् :

प्रसङ्गः- प्रस्तुतश्लोकः अस्माकं पाठ्यपुस्तकस्य 'स्पन्दनायाः' 'सुभाषित-रत्नानि' इतिशीर्षकपाठाद् उद्धृतः। अस्मिन् श्लोके कविना मित्रस्य महत्त्वं प्रतिपादितम्।

संस्कृत-व्याख्या- प्रस्तुतश्लोके मित्रस्य महत्त्वं वर्णयन् कथितं यत् शोकशत्रोः रखणम्, प्रेम्णः विश्वासस्य च पात्रम् 'मित्रम्' = 'मि+त्र' इत्यक्षरद्वयात्मकं रत्नं केन निर्मितम्? अर्थात् मित्ररूपरत्नं तु सर्वश्रेष्ठम् अलौकिकंच वर्तते।

विशेषः- प्रस्तुतश्लोके मित्रस्य महत्त्वं वर्णितम्। मित्रं श्रेष्ठरत्नवत् भवति। मित्रसदृशं हितैषी प्रियश्च कोऽपि नास्ति।

4. अधोलिखितस्य नाट्यांशस्य सप्रसंगं संस्कृतव्याख्यां करोतु- 3

राजा - (आत्मगतम्) कथमेकान्वयो मम? (प्रकाशम्) न पुनरात्मगत्या मानुषाणामेष विषयः।

तापसी - यथा भद्रमुखो भणति। अप्सरः संबन्धेनास्य जनन्यत्र देवगुरोस्तपोवने प्रसूता।

राजा - (अपवार्य) हन्त, द्वितीयमिदमाशाजननम्। (प्रकाशम्) अथ सा तत्रभवती किमाख्यस्य राजर्षेः पत्नी?

उत्तरम् :

प्रसङ्गः- प्रस्तुतनाट्यांशः अस्माकं पाठ्यपुस्तकस्य 'स्पन्दनायाः' 'जृम्भस्व सिंह! दन्तांस्ते गणयिष्ये' इतिशीर्षकपाठाद् उद्धृतः। मूलतः पाठोऽयम् 'अभिज्ञानशाकुन्तलस्य' सप्तमांकात् संकलितः। अंशेऽस्मिन् बालकसर्वदमनस्य परिचयविषये नृपस्य दुष्यन्तस्य उत्सुकतायाः वर्णनमस्ति।

संस्कृत-व्याख्या-

राजा- (स्वमनसि) कथमस्य मदीयश्च एकैव पुरुवंशः वर्तते? (प्रकटरूपेण) किन्तु स्थानमिदं मानवैः स्वेच्छया प्राप्तुं सम्भवं नास्ति।

तापसी- हे श्रेष्ठमुख! यथा भवान् कथयति तथैवास्ति। अप्सरः मेनकायाः सम्बन्धेन अस्य माता अस्मिन् देवगुरोः महर्षिमारीचस्यतपोवने पुत्रोत्पादिका जाता।

राजा- (एकतः मुखं कृत्वा) ओह, द्वितीयमपि एषा आशाप्रदा वार्ता वर्तते। (प्रकटतया) अतः सा बालकस्य माता कस्य नृपस्य भार्या वर्तते?

सभी गुरूजनों से निवेदन है कि RBSE के सॉल्वड मॉडल पेपर प्राप्त करने के लिए 9460377092 पर सिर्फ TEACHER शब्द व्हाट्सएप्प करें। आपसे संपर्क कर आपको विशेष रूप से मॉडल पेपर भेजे जाएंगे।

विशेषः– अत्र बालकस्य सर्वदमनस्य परिचयप्रसङ्गेन राज्ञः दुष्यन्तस्य तं बालकं प्रति वात्सल्यभावस्य, स्वस्यैव पुत्रत्वेन आशायाः सञ्चारस्य चित्रणं रम्यं वर्तते।

अथवा

4. अधोलिखितस्य नाट्यांशस्य सप्रसंगं संस्कृतव्याख्यां करोतु– 3

एकः सहचरः – हा धिक्! एते भिल्लाः सत्यम् एव वदन्ति। अयं समयः देशाय धर्माय च न शोभनः। परं किं क्रियेत? (असिं निःसार्य प्रतापाय ददत्) प्रभो! बलिं ददातु मम भवान् अनेन। न आत्मचक्षुषा मेवाड़भूमेः दुर्दशा द्रष्टुं शक्यते।

द्वितीयः सहचरः – सत्यम् एव साम्प्रतं जीवनं नरकायते।

भिल्लाः – हा! अस्माकम् अपि जीवनेन को लाभः? यदि वयं देशरक्षायै न किम् अपि कर्त्तुं समर्थाः, तदा मरणम् एव अस्माकं श्रेयस्करम्।

उत्तरम् :

प्रसङ्गः– प्रस्तुतनाट्यांशः अस्माकं पाठ्यपुस्तकस्य 'स्पन्दनायाः स्वदेशं कथं रक्षेयम्' इतिशीर्षकपाठाद् उद्धृतः। पाठोऽयं डॉ. नारायणशास्त्री कांकरेण विरचिता एकांकी वर्तते।

प्रस्तुतांशे प्रतापस्य सहचराणां भिल्लानां च करुणदशायाः तेषाम् आत्महननभावनायाश्च चित्रणं वर्तते।

संस्कृत–व्याख्या–

एकः सहचरः – हा धिक्! इमे भिल्लाः सत्यमेव कथयन्ति। वस्तुतः एषः कालः देशस्य कृते धर्मस्य कृते च शुभकारकं नास्ति। किन्तु अधुना किं कर्त्तुं शक्यते? (खड्गं निःसार्य प्रतापाय प्रयच्छन्) हे स्वामिन्! भवान् अनेन खड्गेन मम बलिदानं करोतु। अधुना स्वस्य नेत्रेण मेवाड़देशस्य दयनीयां दशाम् अवलोकयितुं समर्थो नास्मि।

द्वितीयः सहचरः – वस्तुतः अधुना जीवनं नरकतुल्यं भवति।

भिल्लाः – हा धिक्! अस्माकम् अपि जीवनेन किमपि प्रयोजनं नास्ति। चेत् वयं स्वदेशं रक्षितुं किमपि साहाय्यं कर्तुं न शक्नुमः, तर्हि अस्माकं मरणमेव कल्याणकारकं वर्तते।

विशेषः– नाट्यांशस्य भाषा–शैली सरला, सरसा, प्रेरणादायी चास्ति।

5. अधोलिखितेषु प्रश्नेषु केषांचन षट् प्रश्नानामुत्तराणि संस्कृतमाध्यमेन लिखतु– 3

1. वयं कस्य शरणं गच्छामः?
2. केषु केषु कार्येषु कदापि प्रमादः न करणीयः?
3. केशव पदस्य अर्थद्वयं लिखत।
4. चरकः कः आसीत्?
5. कूपे सर्पः कुत्र स्थितः?
6. आत्मानः बिल्वफलमात्र दोषान् अपि कः न पश्यति?
7. अस्माभिः कुत्र सञ्चरणीयम्?
8. स्वामिनः माता किं कृत्वां जीवन–यापनं करोति स्म?

उत्तरम् :

1. वयं सुरभारत्याः शरणं गच्छामः।
2. सत्य–धर्म–स्वा याय–कुशल–भूति–प्रवचन–देवपितृ–कार्येभ्यः न प्रमदितव्यम्।
3. कृष्णः के (जले) शवः (मृतशरीरः) इति केशवपदस्य अर्थद्वयम्।
4. चरकः शरीर–विज्ञान–विशेषज्ञः आचार्यः आसीत्।
5. कूपे सर्पः कोटरे स्थितः।
6. दुर्जनः आत्मनः बिल्वफलसदृशान् अपि दोषान् न पश्यति।
7. यत्र बन्धु जनाः गहनारण्ये च घनान्धकारे गह्वरे स्थिताः सन्ति तत्र सञ्चरणीयम्।
8. स्वामिनः माता श्रेष्ठिनाम् गृहेषु अन्नपेषणं–पात्रमार्जन–मादिभिः कार्ये–जीवनयापनं करोति स्म।

निर्देश– प्रश्न संख्या 6–9 पर्यन्तं रेखांकितपदमाधृत्य प्रश्ननिर्माणं करोतु–

6. कृष्णः गोपाल साङ्किकाः। 1

उत्तरम् :

कः गोपाल साङ्किकः?

7. अहिंसा परमो धर्मः। 1

उत्तरम् :

अहिंसा कीदृशः धर्मः?

8. कुशलात् न प्रमदितव्यम्। 1

उत्तरम् :

कुशलात् किं न कर्तव्यम्?

9. स्वाधीनतायै सर्वं सोढम्। 1

उत्तरम् :

कस्मै सर्वं सोढम्?

10. प्रश्नपत्रादतिरिच्य स्वपाठ्यपुस्तकात् श्लोकद्वयं लिखतु– 3

उत्तरम् :

1. अहिंसा परमो धर्मस्तथाऽहिंसा परं तपः।
   अहिंसा परमं सत्यं यतो धर्मः प्रवर्तते।।
2. आततायिनम् आयान्तं हन्यादेवाविचारयन्।
   नाततायि–वधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन।।

11. अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा एतदाधारितप्रश्नानाम् उत्तराणि यथानिर्देशं लिखतु–

अस्मिन् संसारे असंख्याः भाषाः सन्ति। तासु भाषासु संस्कृत भाषा सर्वोत्तमा विद्यते। संस्कृता परिष्कृता दोषरहिता भाषा एव संस्कृत भाषा कथ्यते। इयमेव भाषा देवभाषा, गीर्वाणगीः, सुरवाणी इत्यादिभिः शब्दैः संबोध्यते। एतानि नामानि एव अस्याः भाषायाः महत्त्वं सूचयन्ति।

संस्कृतभाषा जगतः सर्वासां भाषाणां जननी अस्ति। सर्वभाषाणां मूलरूप ज्ञानाय एतस्या आवश्यकता भवति। यादृशं महत् साहित्यं संस्कृत–भाषायाः अस्ति तादृशं अन्यासां भाषाणां नास्ति। अस्यामेव भाषायां ब्राह्मण–ग्रन्थाः आरण्यकाः अध्यात्मविषयप्रतिपादिका उपनिषदः, वेदादयश्च सन्ति। आदिकाव्यं रामायणं वीरकाव्यं महाभारतमपि संस्कृतस्य गौरवं वर्धयतः। अनयोः ग्रन्थयोः विषयं गृहीत्वा एव विशालस्य (संस्कृत) साहित्यस्य रचना संजाता।

1. अस्य गद्यांशस्य समुचितं शीर्षकं लिखत। 1
2. यथानिर्देशं प्रश्नान् उत्तरतु–
   (क) सर्वोत्तमा भाषा का विद्यते? 1

सभी विद्यार्थियों से निवेदन है कि RBSE के सॉल्वड मॉडल पेपर/डेस्क वर्क प्राप्त करने के लिए 9460377092 को अपनी क्लास के व्हाट्सएप्प ग्रुप में एड करें। आपकी क्लास के व्हाट्सएप्प ग्रुप में पेपर भेज दिए जाएंगे।

(ख) सर्वभाषाणां मूलरूपं ज्ञानाय कस्याः आवश्यकता भवति? 1
(ग) कीदृशी भाषा संस्कृतभाषा कथ्यते? 1
(घ) संस्कृतभाषा कैः शब्दैः संबोध्यते? 1
(ङ) वीरकाव्यं किम् कथ्यते? 1

3. यथानिर्देशं प्रश्नान् उत्तरतु–
(क) अस्मिन् गद्यांशे 'असंख्याः' इति विशेषणपदस्य विशेष्यं किम्? 1
(ख) संस्कृतभाषायाः उपर्युक्तगद्यांशे पर्यायशब्दाः के सन्ति? 1
(ग) संस्कृतभाषा जगतः .... भाषाणां जननी अस्ति। अस्मिन् वाक्ये रिक्तस्थानस्य पूर्तये समुचितं विशेषणं किमस्ति? 1
(घ) "संस्कृतभाषा सर्वोत्तमा विद्यते"– इत्यत्र क्रियापदं किम्? 1

उत्तरम् :

1. संस्कृतभाषाया महत्त्वम्।
2. (क) संस्कृतभाषा।
(ख) संस्कृतभाषायाः।
(ग) संस्कृता परिष्कृता दोषरहिता भाषा संस्कृतभाषा कथ्यते।
(घ) संस्कृतभाषा देवभाषा, गीर्वाणगीः, सुरवाणी इत्यादिभिः शब्दैः संबोध्यते।
(ङ) वीरकाव्यं महाभारतं कथ्यते।
3. (क) भाषा।
(ख) देवभाषा, गीर्वाणगीः, सुरवाणी।
(ग) सर्वासाम्।
(घ) विद्यते।

12. अधोलिखितपदयोः संधिविच्छेदं कृत्वा संधेः नामापि लिखतु। 2

1. नाविकः।
2. पित्राज्ञा।

उत्तरम् :

1. नौ + इकः (अयादि संधि)।
2. पितृ + आज्ञा (यण् संधि)।

13. अधोलिखितपदयोः संधिं कृत्वा सन्धेः नामापि लिखतु। 2

1. अच् + अन्त
2. एक + एकः

उत्तरम् :

1. अजन्त (जश्त्व सन्धि)।
2. एकैकः (वृद्धि सन्धि)।

14. अधोलिखितवाक्येषु रेखांकित समस्तपदानां विग्रहं अथवा विग्रहपदानां समासं कृत्वा समासस्य नामापि लिखत–

1. नगरस्य समीपे एकः विशालः देवालयः। 1
2. माता शिशोः मुखकमलं दृष्ट्वा प्रसन्ना भवति। 1
3. रामलक्ष्मणौ वनम् अगच्छताम्। 1

उत्तरम् :

1. उपनगरम्, अव्ययीभावसमासः।
2. मुखं कमलम् इव, कर्मधारयसमासः।
3. रामश्च लक्ष्मणश्च, द्वंद्वसमासः।

15. निम्नलिखितवाक्येषु रेखांकितपदेषु प्रयुक्तविभक्तिं तत् कारणं च लिखत।

1. सः विद्यालयं निकषा वसति। 1
2. अहं तेन सह गमिष्यामि। 1
3. गृहिणी पाककर्मणि कुशला अस्ति। 1

उत्तरम् :

1. द्वितीया विभक्तिः, 'निकषा' योगे।
2. तृतीया विभक्तिः, 'सह' योगे।
3. सप्तमी विभक्तिः, 'कुशलपदयोगे'।

16. कोष्ठकेषु प्रदत्त–प्रकृतिप्रत्ययानुसारं शब्दनिर्माणं कृत्वा रिक्तस्थानानि पूरयित्वा लिखतु।

1. ताः .... सन्ति। (बालक + टाप्) 1
2. .... वृत्तिं धारयन्ति। (धर्म + ठक् + ङीप्) 1

उत्तरम् :

1. बालिकाः।
2. धार्मिकीम्।

17. अधोलिखितवाक्ययोः रेखांकितपदेषु प्रकृतिं प्रत्ययं च पृथककृत्वा लिखतु।

1. लिखन्ती सा बाला अवदत्। 1
2. बुद्धिमान् इतस्ततः भ्रमति। 1

उत्तरम् :

1. लिख् + शतृ।
2. बुद्धि + मतुप्

18. मंजूषायां प्रदत्तैः अव्ययपदैः रिक्तस्थानानि पूरयित्वा लिखतु–

उच्चैः, अपि, मा, इति

1. असत्यं .... वद। 1
2. ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या, ... कथितम्। 1
3. सिंहः .... वने गर्जति। 1

उत्तरम् :

1. असत्यं मा वद।
2. ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या, इति कथितम्।
3. सिंहः उच्चैः वने गर्जति।

निर्देशः– प्रश्नसंख्या 19–21 पर्यन्तं अधोलिखितवाक्यानां वाच्यपरिवर्तनं कृत्वा लिखतु–

19. विद्या विनयं ददाति। 1

उत्तरम् :

विद्यया विनयः दीयते।

20. तेन फलं खाद्यते। 1

उत्तरम् :

सः फलं खादति।

सभी गुरूजनों से निवेदन है कि RBSE के सॉल्वड मॉडल पेपर प्राप्त करने के लिए 9460377092 पर सिर्फ TEACHER शब्द व्हाट्सएप्प करें। आपसे संपर्क कर आपको विशेष रूप से मॉडल पेपर भेजे जाएंगे।

21. सः मृगं हन्ति। 1

उत्तरम् :
तेन मृगः हन्यते।

22. घटिकाचित्रं सहायतया अंकानां स्थाने संस्कृतशब्देषु समयलेखनं करोतु–

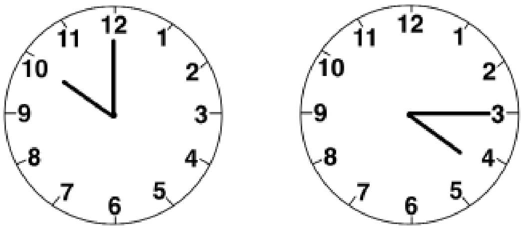

1. सः .... विद्यालयं गच्छति। 1
2. जनकः .... वादने जयपुरं गमिष्यति। 1

उत्तरम् :
1. सः **दशवादने** विद्यालयं गच्छति।
2. जनकः **सपादचतुर्** वादने जयपुरं गमिष्यति।

23. अधोलिखितं वाक्यत्रयं शुद्धं कृत्वा लिखतु–

1. अहं फलम् अखादाव। 1
2. सर्वे पुस्तकानि आनय। 1
3. भवती गृहं गच्छसि। 1

उत्तरम् :
1. अहं फलम् अखादम्।
2. सर्वाणि पुस्तकानि आनय।
3. भवती गृहं गच्छति।

24. भवान् सोमेशः। भवतः ज्येष्ठा भगिनी रमा जयपुरे छात्रावासे निवसति। रक्षाबन्धनपर्वणि भवतां विद्यालये संस्कृतदिवसस्य भव्यम् आयोजनम् अस्ति। तदर्थं तां निमन्त्रयितुं लिखिते पत्रे मञ्जूषापदसाहाय्येन रिक्तस्थानपूर्तिं कृत्वा पत्रं पुनः लिखतु। 4

मञ्जूषा– अभिवादनम्, तत्रास्तु, भगिनि, जानाति, प्रसन्नचित्ता, चारुदत्तस्य, प्रतिवर्षं, चारुदत्तमिति

उत्तरम् :

115, शालीमारबागः
दिल्लीतः
दिनांक : 25.03.20_ _

प्रिये भगिनि!
सस्नेहम् अभिवादनम्।
अत्र कुशलं तत्रास्तु। मन्ये भवती सर्वथा स्वस्था प्रसन्नचित्ता च भविष्यति। भवती जानाति एव यत् श्रावणमासस्य पौर्णमास्यां रक्षाबन्धनपर्वणि अस्माकं विद्यालये प्रतिवर्षं संस्कृतदिवसस्य आयोजनं भवति। अस्मिन् वर्षे 'चारुदत्तमिति' नाटकस्य मञ्चनं भविष्यति। अहं तत्र चारुदत्तस्य अभिनयं करिष्यामि। भवत्याः आगमनेन 'रक्षाबन्धनम्' इति पर्वणः अपि आयोजनं भविष्यति। विद्यालये भवत्याः उपस्थित्या मम उत्साहवर्धनम् अपि भविष्यति।

भवत्याः स्नेहपात्रम्
सोमेशः

अथवा

24. शैक्षिक शिविरस्य आयोजनार्थं प्रार्थना–पत्रं मञ्जूषायाः उचितपदैः पूरयत। 4

मञ्जूषा– निवेद्यते, वयम्, शिक्षण–व्यवस्था, विद्यालयः, शिविरस्य, शिष्याः, अस्माकं, आयोज्य, ज्ञान–पिपासा।

सेवायाम्,
श्रीमन्तः प्रधानाचार्यमहोदयाः,
राजकीय. उच्चमाध्यमिक..........
बीकानेरम्।
विषयः– शैक्षिक .... आयोजनार्थं प्रार्थना–पत्रम्।
महोदयाः
सविनयं .... यद् अस्मद् विद्यालये .... पूर्णसन्तोषकरी वर्तते। तथापि .... तृप्तिं न एति। अतः प्रार्थयामो .... यद् अस्मत्–कृते 15 दिनात्मकम् एकं शैक्षिक–शिविरम् .... अनुग्रहणन्तु श्रीमन्तः।
दिनांक 11.07.20..... भवदाज्ञाकारिणः ....
दशम कक्षास्थाः छात्राः

उत्तरम् :
सेवायाम्,
श्रीमन्तः प्रधानाचार्यमहोदयाः
राजकीय–उच्च–माध्यमिक–विद्यालयः,
बीकानेरम्।
विषयः– शैक्षिक–शिविरस्य आयोजनार्थं प्रार्थना–पत्रम्।
महोदयाः,
सविनयं निवेद्यते यद् अस्मद् विद्यालये शिक्षण–व्यवस्था पूर्णसन्तोषकरी वर्तते। तथापि अस्माकं ज्ञान–पिपासा तृप्तिं न एति। अतः प्रार्थयामो वयं यद् अस्मत्–कृते 15 दिनात्मकम् एकं शैक्षिक–शिविरम् आयोज्य अनुग्रहणन्तु श्रीमन्तः।
दिनांकः 11.07.20..... भवदाज्ञाकारिणः शिष्याः
दशम कक्षास्थाः छात्राः

25. मञ्जूषायाः उपयुक्तपदानि गृहीत्वा अधोलिखितं संवादं पूरयत। 4

मञ्जूषा– गातुम्, इच्छन्ति, वयं, महोदये, परन्तु, यदि, शोभनम्, आवश्यकता

अध्यापिका –बालाः ! किं भवन्तः किञ्चित् प्रष्टुम् ....?
बालाः – महोदये ! .... तु गातुम् इच्छामः।
अध्यापिका – गातुम् इच्छन्ति! .... अहं तु .... न समर्था।
बालाः – .... ! वयं गास्यामः समूहगानम्। .... भवती अपि।
अध्यापिका – .... ! अहम् अपि गास्यामि। गीतं किम् अस्ति? किं वाद्ययन्त्राणाम् अपि .... अस्ति?
बालाः – वाद्ययन्त्राणि यदि सन्ति, शोभनम्। अन्यथा एतानि विना एव गास्यामः। गीतं तु 'पोङ्गलः' इति उत्सवेन सम्बद्धम् अस्ति।
अध्यापिका – एवं ! तदा गायामः।

सभी विद्यार्थियों से निवेदन है कि RBSE के सॉल्वड मॉडल पेपर/डेस्क वर्क प्राप्त करने के लिए 9460377092 को अपनी क्लास के व्हाट्सएप्प ग्रुप में एड करें। आपकी क्लास के व्हाट्सएप्प ग्रुप में पेपर भेज दिए जाएंगे।

बालाः – (सस्वरं गायन्ति)।

उत्तरम् :

अध्यापिका –बालाः ! किं भवन्तः किञ्चित् प्रष्टुम् इच्छन्ति?
बालाः – महोदये ! वयं तु गातुम् इच्छामः।
अध्यापिका – गातुम् इच्छन्ति! परन्तु अहं तु गातुम् न समर्था।
बालाः – महोदये ! वयं गास्यामः समूहगानम्। यदि भवती अपि।
अध्यापिका – शोभनम् ! अहम् अपि गास्यामि। गीतं किम् अस्ति? किं वाद्ययन्त्राणाम् अपि आवश्यकता अस्ति?
बालाः – वाद्ययन्त्राणि यदि सन्ति, शोभनम्। अन्यथा एतानि विना एव गास्यामः। गीतं तु 'पोङ्गलः' इति उत्सवेन सम्बद्धम् अस्ति।
अध्यापिका – एवं ! तदा गायामः।
बालाः – (सस्वरं गायन्ति)।

26. अधोलिखितषड् वाक्येषु केषांचन चतुर्णां वाक्यानां संस्कृतभाषया अनुवादं करोतु– 4

1. विनीत पुस्तक पढ़ता है।
2. पूनम चावल पकाए।
3. सदा सत्य बोलना चाहिए।
4. मैं दूध पीता था।
5. हिरन वन में दौड़ते है।
6. बालक गेंद से खेले।

उत्तरम् :

1. विनीतः पुस्तकं पठति।
2. पूनम ओदनं पचतु।
3. सदा सत्यं वदेत्।
4. अहं दुग्धम् अपिबम्।
5. मृगाः वनं धावन्ति।
6. बालकः कन्दुकेन क्रीडतु।

27. अधः चित्रं दृष्ट्वा मंजूषायां प्रदत्तशब्दानां सहायतया संस्कृते षट् वाक्यानि रचयतु– 3

मञ्जूषा– अभियानरूपेण, स्वच्छताकार्यक्रमस्यः, सार्वजनिकस्थलानाम्, स्वच्छताकार्यम्, दायित्वम्, सर्वे जनाः।

उत्तरम् :

1. इदम् चित्रं स्वच्छताकार्यक्रमस्य वर्तते।
2. चित्रे छात्राः अन्ये जनाश्च स्वच्छताकार्यं कुर्वन्ति।
3. अद्य सर्वे जनाः अभियानरूपेण स्वच्छताकार्ये संलग्नाः सन्ति।
4. ते सार्वजनिकस्थलानां स्वच्छतां कुर्वन्ति।
5. सर्वत्र स्वच्छतायाः अस्माकं दायित्वम् अस्ति।
6. अवकरपात्रेषु एव अवकरं स्थापनीयम्।

अथवा

27. अधोलिखितम् अनुच्छेदं मञ्जूषायाः सहायतया पूरयित्वा लिखतु–

मञ्जूषा– संग्रहो, ज्ञानवर्धनाय, विविधभाषाणां, पुस्तकालयेषु, प्रतिदिनं, महत्वपूर्णम्।

मानवस्य बौद्धिकविकासाय .... च पुस्तकालयानां .... स्थानं वर्तते। .... विविधपुस्तकानां .... भवति। अत्र .... पत्र–पत्रिकादयोऽपि .... आयान्ति। अस्माकं पुस्तकालयः नगरस्य रमणीये स्थाने वर्तते।

उत्तरम् :

मानवस्य बौद्धिकविकासाय ज्ञानवर्धनाय च पुस्तकालयानां महत्वपूर्णं स्थानं वर्तते। पुस्तकालयेषु विविधपुस्तकानां संग्रहो भवति। अत्र विविधभाषाणां पत्र–पत्रिकादयोऽपि प्रतिदिनं आयान्ति। अस्माकं पुस्तकालयः नगरस्य रमणीये स्थाने वर्तते।

28. अधोलिखितवाक्यानि क्रमरहितानि सन्ति। यथाक्रमं संयोजनं कृत्वा लिखतु। 3

1. अतः सः वानरः खगानां नीडानि वृक्षात् अधः अपातयत्।
2. खगाः शीतने कम्पमानं वानरम् अवदन्– "भो वानर! त्वं कष्टं अनुभवसि। तत् कथं गृहस्य निर्माणं न करोति?
3. वानरः एतत् वचनं श्रुत्वा अचिन्तयत्– "अहो! एते क्षुद्राः खगाः मां निन्दन्ति"।
4. खगानां नीडैः सह तेषाम् अण्डानि अपि नष्टानि।
5. एकदा महती वृष्टिः अभवत्। सः वानरः जलेन अतीव आर्द्रः कम्पितः च अभवत्।
6. कस्मिन् वृक्षतले कश्चित् वानरः निवसति स्म।

उत्तरम् :

1. कस्मिन् वृक्षतले कश्चित् वानरः निवसति स्म।
2. एकदा महती वृष्टिः अभवत्। सः वानरः जलेन अतीव आर्द्रः कम्पितः च अभवत्।
3. खगाः शीतने कम्पमानं वानरम् अवदन्–"भो वानर! त्वम् कष्टं अनुभवसि। तत् कथं गृहस्य निर्माणं न करोति"?
4. वानरः एतत् वचनं श्रुत्वा अचिन्तयत्– "अहो! एते क्षुद्राः खगाः मां निन्दन्ति।"
5. अतः सः वानरः खगानां नीडानि वृक्षात् अधः अपातयत्।
6. खगानां नीडैः सह तेषाम् अण्डानि अपि नष्टानि।

****

सभी गुरुजनों से निवेदन है कि RBSE के सॉल्वड मॉडल पेपर प्राप्त करने के लिए 9460377092 पर सिर्फ TEACHER शब्द व्हाट्सएप्प करें। आपसे संपर्क कर आपको विशेष रूप से मॉडल पेपर भेजे जाएंगे।